

УДК 766.038.532.011
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.04.918>

КНИГА ЯК ІНТЕГРУЮЧИЙ ФЕНОМЕН МИСТЕЦТВА

Олег РУДЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2266-8402>
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Українська академія друкарства,
кафедра книжкової та станкової графіки,
вул. Підголюско, 19, 79020, Львів, Україна,
e-mail: olehrudenko@gmail.com

Мета статті — показати багатогранність мистецтва книги, яке акумулювало в собі основні образотворчі напрямки і виявило їх різними способами: візуальним, тактильним, художньо-естетичним та конструкційно-технологічним. Мистецтво книги є наслідком емпіричного досвіду людини, яка впродовж тисячоліть пізнає світ навколо себе. Цей шлях знань і практики веде особистість до створення мистецтва в книзі, відкриває як для творця, так і для читача цілий всесвіт почуттів, роздумів, усвідомлення та віри.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше в мистецтвознавчій літературі показуємо, як книгоцентризм стає наріжним каменем формування духовного життя людини, ноосферою її буття в світі, синтезує та адаптує інші види мистецтва, надає їм особливого художнього звучання. Аналізуючи художню літературу та культурні чинники, звертаємо увагу на книгоцентризм мистецтва, вбачаючи в ньому те, що об'єднує різноманітні напрямки та жанри мистецтва. Береться до уваги філософсько-світоглядний контекст, в якому книга знаходиться на перетині усіх цивілізаційних надбань людства.

Методологічною основою дослідження є теоретичний та історико-культурний аналіз, який застосовує широкий підхід, де, крім естетичних цінностей, особливу роль відіграє література, філософія, психологія, історія, етика.

Ключові слова: книжкове мистецтво, художник, графік, книгоцентризм, духовність, культура, естетика, інтелектуальний, філософський.

Oleh RUDENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2266-8402>
PhD in Art Studies, Associate Professor,
Ukrainian Academy of Printing,
Department of Book Graphics and Printmaking,
19, Pidholosko str., 79020, Lviv, Ukraine,
e-mail: olehrudenko@gmail.com

THE BOOK AS AN INTEGRATING PHENOMENON OF ART

The article examines the importance of book art for the spiritual, intellectual and aesthetic development of the individual and society. The perception of a book as a work of art has its own individual feature: it is a direct contact between literature and fine arts. With a successful combination, they complement each other, aesthetically reflecting the verbal-image structure of human existence. We underline that the book space is a symbiosis of many genres of art: graphics, painting, and even sculpture, in the form of a three-dimensional block of the publication. Also, the book is a kind of spiritual space of person's thinking that exists at a certain time and creates an intellectual work of art. An aggressor who wants to eliminate the people, their history and memory, first of all destroys books as ideologically dangerous tools, feared by the greatest tyrants in the world, unless, of course, these books serve their propaganda purposes.

The aim of the article is to show the versatility of the art of the book, which has accumulated the main artistic directions and has expressed them in different ways: visual, tactile, artistic-aesthetic and structural-technological. The book is the most perfect way to communicate in time, to share experiences, achievements and information over millennia. Without it, no progress would be possible, neither intellectual nor technical, digital or any other. We believe that the art of the book is the result of the empirical experience of men who have studied the world around them for thousands of years. This path of knowledge and practice leads the individual to the creation of book art, opens up for both the creator and the reader a whole universe of feelings, thoughts, awareness and faith.

The relevance of the study is that for the first time in the history of art we showcase how book-centrism becomes the cornerstone of the formation of a people's spiritual life, the noosphere of their existence in the world, how it synthesizes and adapts other types of art, adds a special artistic touch to them. While analyzing fiction and cultural factors we draw attention to the book-centrism of art, seeing in it what unites different directions and genres of art. The paper takes into account the philosophical and ideological context, in which the book is at the intersection of all civilizational achievements of mankind.

The methodological basis of the study is theoretical and historical-cultural analysis, which uses a broad approach, where in addition to aesthetic values, a special role is played by literature, philosophy, psychology, history, ethics.

Keywords: book art, artist, graphic artist, book-centrism, spirituality, culture, aesthetics, intellectual, philosophical.

Вступ. Мистецтво книги, немов птах, спираючись на два творчі крила — літературний текст і образотворче мистецтво, сколихує своїм змістовним розмахом духовне повітря цілих епох, народів та їх культурної спадщини, полишаючи на своїх позовклих сторінках «радіо» безцінного персоналізованого скарбу. Дихотомія творення книги мистцем та сприйняття її відображає складність і неоднозначність проблематики, а також відкриває безмежні обрії взаємовпливів — адже завершення мистецького опрацювання книги графіком і друк є початком її життя серед людей і естетична гармонізація усіх структур разом з текстом впливає на конкретного читача, а також у ширшому розумінні — на цивілізаційний розвиток. Відкриття сенсів та контекстів, закладених у виданні, зорово-психологічне сприйняття зовнішнього і внутрішнього блоку книги індивідумом безпосередньо відбивається на формуванні особистості. Тому наскільки ретельно і професійно ми підходимо до розуміння мистецтва книги та осмислення його значення, настільки багатшим стає наш образний світ і загальний рівень суспільства, яке потребує саме такої літератури. Неосвіченість у цьому питанні виявляє брак естетичного смаку громади, профанацію моральності, що впливає не тільки на рівень виховання духовних цінностей, але й загрожує втратою ідентичності. Завойовник, який хотів знищити державу, її багатовікову пам'ять, позбувався передовсім книг, які були носієм мови, знань, молитви, історії, звичаїв. Згадаймо, як спонукувані партійними лідерами студенти Німеччини 10 травня 1933 року, спалили тисячі книг авторів, розкритикованих нацистською диктатурою. Також, подібно до нацистів російські загарбники навесні 2022 року залучали військові підрозділи, які під час боїв в бібліотеках тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Сумської, Херсонської та Чернігівської областей вилучали та ліквідували українські книги з історії та художню літературу, яка не відповідає їхнім імперським поглядам. Бібліокластія, як акт знищення книг, до нашого часу переслідує інтелектуальну спадщину багатьох народів, адже книга — морально небезпечний ідеологічний продукт, якого бояться найбільші тирані цього світу, якщо, звичайно, вона не піднімає поняття і не служить пропагандистським цілям. Паралельно з геноцидом народу йде руйнування духовних досягнень. Пропонуємо

розглянути мистецтво книги на прикладі видання, призначеного для довготривалого використання в суспільстві — цілісного, вартісного, духовного, що несе з собою знання і просвіту, залишаючи на маргінесі розважань поліграфічну продукцію, розраховану на недовгий час існування, таку як буклет, календар, газета, журнал, або рекламна преса, що має більше інформативний характер.

Об'єктом дослідження є книга в її духовному вимірі та історичному розвитку людства. Предметом дослідження є мистецтво книги як інтегруючий феномен естетичної культури народу, який має вплив на свідомість людини та суспільства в цілому. Мистецтво книги ввібрало у себе різні образотворчі напрямки і виявило їх оригінальним візуальним графічним способом. Поглиблюючи теоретичний аналіз художньої культури, хочемо звернути увагу на книгоцентризм мистецтва, вбачаючи в ньому те спільне, що поєднує різні напрямки та жанри мистецтва. У розгляді цього питання важливим буде саме філософсько-світоглядний контекст. Актуальністю запропонованої розвідки є те, що книга синтезує різні види мистецтва і надає їм своєрідного неповторного звучання, без неї був би неможливим цивілізаційний розвиток, тому що книгоцентризм формує і відображає екзистенційну модель духовного існування людини — ноосферу її буття. Також пропонуємо нові шляхи дослідження мистецтва книги, яке потребує ретельного фахового підходу в руслі цивілізаційних надбань суспільства, де особливу роль, крім естетичних цінностей, відіграє література, філософія, психологія, історія, етика. Вважаємо, що книга є наслідком апріорної необхідності та емпіричного досвіду людини, яка старається впродовж тисячоліть пізнати світ навколо себе. Вона стала рушійною силою ноогенезу, в якому задіяна розумова інтелектуальна організація та свідомо реалізація. Цей шлях знань і практики веде особистість до створення книги — красивої, мудрої, привабливої і через книгу відкриває як для творця, так і для читача цілий всесвіт, засіяний зірками почуттів, роздумів, усвідомлень та віри. Показуємо як над процесом народження видання має панувати дух творчості графіка, який промовляє в унісон з літератором, але своєю особливою образною мовою, що виявляється в кінцевому результаті в архітектоніці книги. У цьому задіяна уся екзистенція людини, яка через здобуті

життєві та професійні знання реалізує творчі навички, впорядковує простір не тільки навколо себе, але безпосередньо в книзі, залишаючи на потертих сторінках відбиток свого часу у вічності.

Методологічною основою дослідження є теоретичний та історико-культурний аналіз, який застосовує широкий підхід, де, крім естетичних цінностей, особливу роль відіграє література, філософія, психологія, історія, етика.

Аналіз досліджень. Феномену книги у філософсько-мистецькому розрізі, який пропонується нами, ще не приділено належної уваги у вітчизняній науковій літературі і не оцінено в контексті цілісної естетичної складової, яка так чи інакше опосередковано відображається на морально-етичному стані окремого суб'єкта та суспільства загалом. Дотичні до цієї проблематики ідеї, які вплинули на сприйняття мистецтва Володимиром Фаворським [1], знаходимо в роботах Адольфа Гільденбрандта [2], також в доробку Волі Ляхова [3], Єфима Адамова [4], українських дослідників Бориса Валуєнка [5], Якіма Запаса [6], художника книги Федора Лукавого [7; 8; 9]. Підняті в статті проблеми осмислення книги як складової ноосфери існування людини, знаходять свої відголоски в працях Вернадського [10] та Теяра де Шардена, в яких ноогенез людини пов'язаний з її духовним розвитком [11]. Також близькі в своїх розважаннях до філософського осмислення слова і образу теоретичні праці, які за джерело беруть мовні інтерпретації ідеї внутрішньої форми слова, що набуває метафоричних значень в працях Потебні [12], а також в семіотичних роздумах над структурою художнього тексту і формою композиції Бориса Успенського [13]. В теоретичних поглядах, серед яких дослідження артефактів книжкового мистецтва, найбільш відповідними є праці Ервіна Панофського [14], який підіймає проблему впливів на твір мистецтва загальної культурної спадщини. Якщо розширювати тему дослідження та задавати вектори пошуку, то важливими будуть напрацювання, дотичні до феноменології, герменевтики, семіотики, гештальтпсихології, структуралізму, які розширюють горизонти пізнання і спонукають дивитися на прояви мистецтва книги з різних теоретичних поглядів з перспективи нашого часу [15].

Основна частина. Характеризуючи мистецтво книги та розкриваючи його сенс, можемо збагнути,

що простір книги — це симбіоз надбань багатьох жанрів образотворчого мистецтва, а також нашарувань філософських, культурологічних, суспільно-ідеологічних і суто професійних художніх, технічних і технологічних здобутків, кінцевим результатом якого є естетичний вигляд видання. Відзначимо, на нашу думку, аксіоматичну закономірність творення книги, яке потрібно розглядати цілісно — у жодному разі не розділяючи на окремі складові. Це можна робити тільки у разі аналізу структурних елементів книги, але завжди враховуючи розуміння книги як цілісного організму. Футляр, папітурка, блок складений зі зшитих між собою зошитів, конструкція, оформлення, шрифт, ілюстрація, зміст, текст невіддільно пов'язані одне з одним. Без усвідомлення цього не можна аналізувати книгу, як і станковий твір художника ми не розглядаємо, розділяючи на квадратні сантиметри, адже тоді у нас буде неповне, а, можливо, навіть хибне уявлення про цілу картину. А що вже казати про книгу з її ритмікою, що має рухливі посторінкові мистецько-текстові елементи, які разом творять композицію завершеного видання. Тому не годиться професійному графіку формально підходити до мистецтва книги і механічно вставляти ілюстрації до видання, не маючи уяви про цілісний контекст загального художнього оформлення. Важливим аспектом книги є те, що вона має бути повноцінним мистецьким твором з якого ми черпаємо інформацію, здобуваємо знання. Тоді її архітектоніка проявиться у всій своїй повноті, як естетичне завершення твору.

Мистецька композиційна єдність видання

Дух, як вже зазначалося, виявляється в сутності слова, а внутрішня форма слова породжує асоціації, метафори і художні образи [12, с. 133—134]. Якщо поясненнями значень укріплених в текстах займається герменевтика, яка старається зрозуміти сенс написаного і покладеного на аркуші слова, то, на наш погляд, найвідповіднішим для трактування значень та глибших контекстів зображень є методологія розроблена Ервіном Панофським, яка полягає в іконографічному більше аналітичному аналізі та подальшому ширшому інтерпретаційному світоглядно-теоретичному іконологічному синтезі. Треба взяти до уваги, що у книзі, особливо рукописній, на відміну від творів станкового чи монументального мистецтва, слово безпосередньо взаємодіє із зображен-

ням, не тільки співіснує на сторінці чи розгорті, але доповнює, породжує асоціації, спонукає до зорової «медитації» та мислення. Тут, на відміну від інших видів мистецтва, слово та образ взаємозбагачуються. Адже цілісна образність книги твориться через мистецьке опрацювання — оформлення, ілюстрування та конструкцію у співдії з текстом. Можна їх розглядати як окремі складові блоку: шпальту, шрифт, ілюстрацію, оформлення, конструкцію. Та якщо хочемо розширити світогляд та зрозуміти іконологічний контекст зображень то маємо не забувати про єдність елементів книги, які взаємодоповнюються. Тому рукописам і частково друкованим виданням притаманні свої напрямки розвою, які не завжди збігаються з загальноприйнятими європейськими.

Мистецтво книги, створене у різні епохи, має, все ж, свої особливості і не завжди відповідає історичним стилям, які побутують в певну добу. У цьому аспекті на мистецтво книги потрібно дивитися не тільки в розрізі виникнення стилів, поширення мотивів, понять, використання тих чи інших алегоричних зображень, але також технічного удосконалення — до чи після винайдення книгодрукування, до або після появи цифрової техніки. Варто розширити межі кодикології, концентруючи свою увагу на естетичній та культурологічній складовій, беручи до уваги також природничі науки. Треба зауважити, що технічно-матеріальні засоби вдосконалення важливі, але аж ніяк не превалюють над духовними і психологічно-фізіологічними — професійний мистець використовує їх як засіб для досягнення поставленої мети. Наприклад, дуже цікаво було б дослідити існування рукописної книги паралельно з друкованою в іконологічному розрізі, їх взаємний вплив та витіснення останньою першою, яка все ж таки здобуває оригінальне відродження через декілька століть в книзі художника (*art book*) у другій половині ХХ ст. Історична спіраль повернення до витоків, але на іншому рівні, була б тут до речі. Яким Запаско у своїх дослідженнях української рукописної книги заклав початки подібних інтерпретацій, піднімаючи все-таки більше іконографічну складову, полишаючи іконологічні інтерпретації на перспективу [6, с. 9—11]. Борис Валуєнко йде іншою дорогою, пошукуючи певних сенсів та стильових залежностей в оформленні книжкового блоку, беручи його за основу, як певний архітектурний феномен [5, с. 15—21]. На наше пе-

реконання, все ж, в їх інтерпретаціях слід було по-вніше виявити не тільки інтелектуально-філософські зміни, але й той дух, який об'єднує усі складові книги, творячи її архітектоніку.

Дивлячись спрощено, більше аналітично і формалізовано, бачимо цілість як єдність усіх складових, які демонструють відповідні мистецькі властивості, з іконографічного боку — залежність зовнішніх та внутрішніх елементів, як вони змінювалися впродовж століть, та з іконологічного боку — теоретичний контекст, культурні зміни в мисленні людини, оточенні, окресленні певних тем та понять, які піддані були інколи кардинальним філософським та історичним змінам. Потрібні детальніші дослідження на основі літературних, соціологічних, культурних текстів у світоглядному філософському сприйнятті побічних явищ, які могли вплинути на зміну структури окремо взятої книги, включаючи розгорті та текст самого видання як вияву цілісного світосприйняття певної епохи. Якщо існують апіорні поняття в методології Панофського, яка укладалася в рамки посткантівських роздумів, то історичний і теоретичний напрямки мусять взаємодоповнюватися в інтерпретаціях творів книжкового мистецтва. В дослідженнях мистецтва книги, на наш погляд, теоретичним розважанням на основі емпіричних даних та формальному підходу до сукупності усіх внутрішніх і зовнішніх елементів книги приділено недостатньо уваги. Також професійний понятійний пласт мистецтва книги, як цілісного видання, ще недостатньо задіяний в мистецтвознавчих інтерпретаціях.

Простір в книзі як відображення ноосфери

Найбільше загадковим, багатоскладовим і вельми цікавим в мистецтві книги є розуміння простору. Простір книги, це симбіоз багатьох жанрів мистецтва: графіки, живопису, а навіть скульптури, як тривимірний блок видання. Також видання є своєрідним духовним простором мислячих людей, які існують у певному часі і створюють інтелектуальний мистецький продукт. У ширшому значенні цей простір має не тільки свою особливість, але відображає ноосферні зміни цивілізаційних нашарувань, є естетичним транслятором оригінальних, а навіть фантастичних ідей, які з часом знаходять свою реалізацію. Пошук найбільше відповідної форми передавання думок, знань і досвіду тривав протягом століть: від рукописної книги до друкованої, а останнім часом —

цифрової. Гармонія візуального і тактильного у звичайній книзі звершується в дотику до сторінок, розгортанні та сприйнятті оформлення, ілюстрації. Тому, на наше переконання, електронна книга, наслідуючи паперову, повністю не замінить останню, яка залишається винятковим явищем. Простір в мистецтві книги є естетичним віддзеркаленням раціонального декартівського *cogito ergo sum*, мікро-ноосферою, що включає комплекс нероздільно пов'язаних між собою структурних елементів, таких як ілюстративний ряд, оформлення та конструкція, що будуються завдяки їх синергетичній взаємодії від внутрішнього блоку книги до зовнішнього і навпаки. Композиційні складові мають динамічний характер, беруть тут безпосередню участь і включають внутрішню єдність і зовнішні зв'язки.

Графік, який є в цьому випадку творцем книги, знаходиться у часових межах свого існування і обмежує цей простір екзистенцією тут і зараз, Хайдегерівським *Dasein* — буттям-в-світі, часопросторі власних уявлень та відчуттів, *a potentia ad actum* — від можливого до дійсного, що виявляється через форму книги. У цьому контексті має бути розглянута архітектоніка, яка є не тільки завершеною мистецькою композиційною єдністю оформлення, ілюстрації і конструкції розгортів, але духовним вираженням усіх набутих людиною професійних і життєвих здобутків, що знаходять своє втілення у цілісному композиційному складанні книги. Художня форма виявляє творчі пошуки мистця через блок книги, його досвід, психологічні та ментальні відчуття, раціональні, професійні та практичні підходи. Саме таке розуміння архітектоніки Адольфом Гільдебрандтом відзначає один з ключових мислителів-графіків книги Федір Лукавий, розширюючи це поняття на духовний світ мистця, затиснутий часом, але не обмежений простором: «Книга є складною структурою, де все підпорядковане між собою та головній ідеї задуму, естетиці і працює архітектонічно як єдиний ансамбль» [7, с. 86]. Створена в біологічному середовищі, з природних дарів нашої біосфери, вона вже в своєму зародку містить великий духовний потенціал людини, її вихід на вищий рівень розвитку. В книзі акумулюється антропологічний ноогенез творчої особистості, можливість еволюціонувати, не полишаючи меж моралі та естетики.

Книгоцентризм як історичний чинник мистецького розвитку

Мистецтво книги є найбільше органічним та інтелектуальним видом мистецтва, що випливає з самої екзистенції людини, яка знайшла відповідну до її духовної, фізичної, фізіологічної, філологічної і образотворчої структури можливість втілити те, що думала, висловлювала, відчувала, досягала, отримала від предків у спадок, нанизати логічним рядом мовних знаків та символів і вплести у текстову тканину, оформивши її по-мистецьки вишукано у відповідній ергономічній формі. Книга — як давньогрецька Мойра — плете духовну нитку нашого життя, супроводжує людину від народження і допомагає їй у розвитку: розширює часові горизонти конкретного індивідуума, насичує їх думкою та естетикою, розкриваючи глибини епох, показуючи сучасність, або зазираючи в майбутнє. Від народження малюк починає пізнавати світ і в цьому йому допомагає дитяча література, яка спочатку робить наголос на спрощеній системі знаків, використовує тактильні відчуття, формує знання про навколишні предмети. Коли дитина стає підлітком художня та науково-популярна література готує її до майбутнього дорослого життя. Врешті, перед дорослою людиною розкривається увесь багатий спектр інтелектуальної спадщини художньої, наукової, науково-популярної, філософської, психологічної, богословської, історичної, авторської літератури. Вона «входить» у дорослий світ власного життя, формуючи його знаннями почерпнутими безпосередньо з книг. У певному розумінні людина теж є своєрідною книгою, в якій записується досвід, відчуття, переживання, досягнення та невдачі.

В основу мистецтва теперішньої книги ліг кодекс, який виник в стародавньому Римі у вигляді складених одна до одної воскованих табличок. Цьому передували століття пошуків найвідповіднішої форми, адже спочатку записи велися різними способами на корі, листі, бамбукових паличках, таблицях з глини клинописом, сувоях папірусів. Винайдення кодексу зручного у використанні, ергономічного, місткого і найбільше відповідного для запису рукою та зорового сприйняття стало початком інтелектуальної епохи, внаслідок неабиякої здатності людського розуму опрацьовувати і логічно та гармонійно формувати думки, передавати і сприймати їх. Книга стає

для інших мистецтв джерелом ідей, до якого приходять мистці та замовники, кардинали та королі. Адже щоб зробити монументальний розпис чи намалювати картину, потрібно було звернутися до книги. На початку вона, як і в переважній більшості європейське мистецтво, мала релігійне, сакральне, богословське і навіть містичне значення. Книга увійшла як один з головних обрядових елементів до літургії та релігійного життя, а згодом поступово поширилась у світ побутових та наукових, навіть єретичних роздумів.

Книгоцентризм проявився також в тому, що книга стала фундаментом культури та возвеличила античну та середньовічну думку, а саме вільні мистецтва — *artes liberales* — які, починаючи від старожитності, були сходинкою до найвищих осягнень в ділянці філософії і богослов'я. Власне латинське «liber» за давньоримським письменником і екзегетом Флавієм Касіодором означає книгу, яка допомагає людині пізнавати світ. В ній сконцентрувалися напрацювання найкращих письменників і мислителів, богословів та педагогів того періоду, а *artes liberalis*, які базувалися на пізнанні наук та інтелектуальній праці, стали вершиною університетського виховання. Саме навколо книги в руках учителя оберталось наукове життя, вона робила знання зрозумілими, навчала, виховувала, відкривала двері до нових наук. Так було і так має бути для збереження цивілізації думаючих і мислячих людей, бо живе слово не замінить жоден механізм, жодна техніка. В ту давню епоху розуміли, що якщо *artes vulgares* переважить *artes liberales*, то суспільство скотиться до розумової стагнації, де фізична міць і технічні навички цінуватимуться більше, аніж розвиток думки. Це стає актуальним і в наш час, коли гаджети замінюють можливість думати, розмірковувати і насолоджуватися красою, а сила зброї превалює над силою здорового глузду.

Мистецтво книги як синтез духовних надбань

Якщо сприйматимемо книгу в широкому аспекті філософсько-естетичних позицій, то побачимо в ній відображення інших видів мистецтва. В основі тексту лежать найкращі літературні та інтелектуальні здобутки людства. Вона не просто синтезує духовне надбання цілих епох, але показує їх образотворчу культуру. Переважна більшість видів «*beaux-arts*», так чи інакше знаходить своє віддзеркалення в мистецтві книги, але мінімізується до ледь помітних

звичайному оку ознак. Наприклад, до архітектури книга уподібнюється завдяки конструкції, формотворчим елементам, які виражаються через тектоніку її структури; блок книги характеризується тривимірною об'ємно-просторовою формою, його можна оглядати з усіх боків, як скульптуру; книзі притаманне використання колористичних, світлотіньових співвідношень, фактур як в живописі; нарешті, графіка є цементом, який поєднує це все, оперуючи особливою ритмікою ліній, штрихів і плям, які складаються на площинах розгортів ілюстративними композиціями, оформленням, характерним і читабельним шрифтом тощо. Ця багатовекторність книжкового мистецтва не давала спокою дослідникам, зокрема Борис Валуєнко назвав своє дослідження видань «Архітектура книги», проводячи, тим самим, паралель між будовою книги та архітектури [5, с. 7].

Книга не тільки висвітлювала сакральні, світські, професійні аспекти життя людини, але й була супутником і провідником, спрямовуючою ланкою морального виховання, розвитку філософської та богословської думки, мистецьких теорій. Вона стала основою для всіх ділянок образотворчого мистецтва, адже впродовж тисячоліть збирала на своїх сторінках їх надбання, закріпила фундаментальні основи, без яких був би неможливий рух уперед у кожному мистецькому напрямку. У цьому контексті книгоцентризм є малопомітною квінтесенцією усіх жанрів мистецтва. Книга закріпила головні принципи діяльності для візуальних видів мистецтва, що існують у середовищі буття людини, таких як архітектура, скульптура, живопис, графіка, фотографія, декоративне та прикладне мистецтво. Виступила джерельною основою часово-просторових видів мистецтва, таких, як театр, кіно, танець, інсталяція, гепенінг, циркове дійство тощо. Стала підґрунтям музичній сфері в нотних виданнях, пісенниках та різним видам і жанрам літератури: від дитячої, художньої до книги художника — артбуку, лягла в основу сценарію до кіно, а також перейшла у віртуальний світ. Надбання книжкового мистецтва використовують сучасні види цифрового мистецтва: комп'ютерна графіка, відеоарт та інші жанри мистецтва, які розрізняються лише за способом втілення художнього образу.

Книга є містком між образотворчими і часопросторовими видами мистецтва, такими, як театр та кіно, адже мистець-графік створює власну режису-

ру ритму розгортів, беручи за основу сюжет твору. Ці зображально-ігрові види мистецтва також пере-гукуються з книгою, оскільки кадрування в мистецтві кіно бере свій першопочаток з книги. Кінематографія взяла суттєві моменти від мистецтва книги, особливо, коли відбувається послідовна розкраска сюжетного ряду, де бачимо персонаж у певному просторі, а камера «працює» з образом в кадрі, як в ілюстрації, підкреслює деякі елементи або показує загальний план. Часом постать є в центрі уваги, займаючи собою весь простір, тим самим яскраво виявляючи психологічні моменти, а інколи «кадр» ілюстрації наповнює масовка. Ілюстративний матеріал не тільки органічно вплітається в текстову тканину, ідейно та формально доповнюючи текст, але докладно зображує кожен елемент, вишукуючи відповідний до сюжету сценарій, розвиваючи творчу новизну у вирішенні поставлених графіком завдань. Поезія ж для мистця-графіка дає взагалі широке поле для інтерпретації та власного відчуття прочитаного, відображення слова через візуальний образ. Тут важливим є не лише задум режисера, а й спосіб сприйняття читачем ілюстрації та тексту, його інтелектуальна підготовка до розуміння літературного твору. На противагу кіно, книга вчить нас мислити, адже читач сам уявляє та відтворює в думці розвиток сюжету.

Творчий дух як основа архітектоніки книги

Пристаючи до праці над рукописом, графік повинен розуміти, що в основі мистецтва книги лежить поняття творчого духу, як естетичної концепції, яка є художньою квінтесенцією праці мистця. В сакральній площині мистецтво книги починається зі слова: «На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово» (Ів. 1:1). В цьому контексті можемо інтерпретувати, що у фундамент мистецтва книги покладено дух творчості, який несе в собі позитивну інтелектуальну, ментально-психологічну складову, передає знання, навчає і розвиває. Якщо мистцеві бракує саме такого духу сприйняття, стверджуючого і вдумливого, який вдосконалює не тільки професійні навички, але й індивідуальний розвиток, то книга ніколи не набуде цілісності і довершеності, а стане у кращому випадку тільки гарною «обгорткою». У цьому розрізі підходимо до однієї з ключових проблем, яку хотіли б розглянути у філософському аспекті: сприйняття самої книги, як форми

та ідеї. Тут є важливим для нас і майбутніх поколінь розуміння мистецтва книги у просторі і часі. Підхід до трактування книги як художнього твору має свої індивідуальні особливості: на відміну від інших видів мистецтва вона тісно пов'язана зі словом. В книзі відбувається синтез літератури і образотворчого мистецтва через художню форму. При вдалому поєднанні вони взаємодоповнюються, відображаючи естетичну вербально-образну ноосферу людського буття. Мистецтво книги, використовуючи специфічні засоби і прийоми, які вкладаються у логічну систему, спонукає пізнавати світ через створення візуальних образів. Вони часто мають характер суб'єктивного пізнання, метафоричного перебільшення, психологічно-філософського підходу і, в поєднанні з ергономічністю, спрямовані безпосередньо до людини мислячої — читача.

Для мистецтва книги характерним є активний вплив на емоційно-чуттєву сферу: адже, порівняно з іншими видами мистецтва, книга має свою специфіку: коли читаємо, відчуваємо передовсім фізично, на дотик, але часом вона зачіпає найбільше інтимні почуття. З одного боку, блок видання мовчазно лежить на полиці, з іншого — коли беремо книгу до рук і починаємо оглядати та читати — спонукає нас до відтворення у своїй думці та уяві художньо-образних, метафізичних, фантастичних, уявних картин, може викликати спогади, порівняння, переживання, навіть відчуття запаху. Зазначимо, що кожен вплив, особливо психологічного характеру, потребує глибшого дослідження в контексті книжкового мистецтва. Отже в книзі текст може виступати, як форма, а також як змістовна частина, яка вже є не тільки формою, але набуває певних сенсів, ідейних значень та одухотворення. Тому одним з головних аспектів мистецтва книги є розвиток особистості мистця, його розуміння та інтерпретація текстів, глибокий вдумливий аналіз і актуалізація їх в сьогоденні, тут і зараз.

Графік книги має розуміти істину, яка є чи не основою в творенні цільного духовного продукту. В основу творення книги покладено тему — конкретно вибраний твір, та ідею — те, що хотів сказати нам автор тексту. Графік має передати його ідею, створивши зображальний ряд, який відкрив би і доповнив, можливо асоціативно, суть тексту через власне пережиття, світосприйняття та професіоналізм. В

цьому випадку не має значення чи це видання з ілюстраціями, оформленням, чи вирішене лише засобами типографіки. Щоб книга була цілісною, книжковому графікові слід ретельно підійти до критичного аналізу твору, передовсім, визначивши його жанр: поезія, проза, художня, дитяча, наукова література, драма чи комедія. Не забуваймо, що на вирішення графіком образотворчих проблем впливає середовище, час та доступні художні засоби. Колись це був пензель, перо, фарба, набірний шрифт, тепер це комп'ютерні та цифрові технології. Також важливим аспектом є особистість мистця і таїна творення.

Коли твір проаналізовано, визначено основні та другорядні елементи, героїв, в сюжетній лінії розставлено образотворчі наголоси, виділено найважливіше, тоді, у процесі художнього пошуку, графік визначає композиційні, колористичні, фактурні, естетичні складові; добирає матеріальні засоби для конструкції книги, такі, як розмір аркуша, тип обкладинки, формат і обсяг твору, футляр якщо потрібно, тощо. В таїнстві творення книги задіяні і співіснують як духовно-інтелектуальна сфера — аналітичність розуму, талант, середовище, так і матеріально-технічна — конструкція сторінки, розгорт, викидів, вклейок. Тому, в мистецтві книги графікові слід керуватися ідеєю, яка набирає форми, втілюючись у створеному ним образі. Тоді це буде довершений архітектонічний продукт із зовнішньою та внутрішньою структурою, яка поєднана в одне ціле і знаходить свій вираз в естетичному ансамблі усіх підпорядкованих задуму складових.

Ключовим стрижнем творення є архітектоніка, яка опирається передовсім на духовний, а також на професійний, інтелектуальний, психологічний та фізіологічно-чуттєвий досвід мистця. Без цих глибоких внутрішніх знань не можна починати проєктувати книгу. Приступаючи до її мистецького опрацювання, графік повинен зрозуміти тему, яка виявляється в реалізації макету і поєднує композиційно-художні, конструкційні, технологічні та естетичні складові. Ідея в такому значенні трактується як уявний проєкт, концепція книги в межах розуміння поняття архітектоніки — як стан духовного зростання мистця. Як зазначає Валуєнко, ілюстрації мають підпорядковуватися загальному задумові, щоб сформувати цілісний повноцінний «архітектурний образ видання» [5, с. 23—24]. Також слід враховувати економічні

та технічні чинники. В середовищі мистців книги існує правило, яке говорить, що книга потребує мертвого друку та живого слова, себто чіткого, вивіреного до тонкощів технологічного процесу і творчого підходу до художнього образу. Зауважимо тут, що дизайн є одним з технічних методів творення образу книги — відповідність ергономічно-ужиткових складових конструкції форми до її призначення. Натомість квінтесенцією мистецтва книги є не тільки форма, але й можливість вникнути у глибину змісту, візуально виявити укриті сенси, розкрити сутність слова не тільки через технічно-технологічну, конструктивну частину, але через найвищу в мистецтві образну структуру, яка є головною в архітектоніці книги.

Висновки. Книга і її образотворча складова пов'язана з технологічною, технічною чи цифровою естетикою синтезувала і відобразила в собі риси всіх жанрів мистецтва, а також дала їм поштовх до творення та розвитку, ставши їх квінтесенцією. Інтенсивно поглинаючи людські думки, вона акумулює тисячолітню інтелектуальну історію, вчить наступні покоління не забувати праці своїх попередників, є комунікатором між індивідуумами, передаючи живе слово, вчення, теорії та гіпотези в майбутнє. Книга — незамінний спогад часом вже не існуючих народів, епох, чудовий ресурс для передання їх надбань протягом багатьох століть. Крім того, вона має величезний психологічний та естетичний вплив на людину — все, що відступатиме від неї, буде комерціалізуватися, а як наслідок — спрощуватися, наприклад до *PocketBook* чи іншого електронного варіанту, який ніколи не стане повноцінним ілюстрованим виданням з теплим тактильним відчуттям шорстких сторінок під рукою читача. Книга народжена розумом людини, що усвідомлює себе та навколишній світ, не може уподібнюватися рекламі. Це, передовсім, духовна та раціонально-почуттєва спадщина, що виникає з культури і є відбиттям глибинних роздумів, досвіду, інколи загадкових та потаємних значень.

Книга є інтелектуальним людським винаходом для увічнення досягнень, думок, роздумів, переживань. Вона є незамінним носієм інформації, як давньої, так і сучасної, зберігає її, і доносить до наступних поколінь через образне відчуття прекрасного. Здавалося б, дія фабули в книзі розгортається в просторі, замкненому ритмом розгортів, але, завдяки людській образ-

ній уяві, вона виходить поза межі сторінок, заглядає в глибини власного єства, пропонує пізнати конкретне і незнане, відкриває нове і забуте старе. Доки до неї не заглянеш, не почнеш з нею спілкуватися, книга залишається тільки набором мовчазних літер, ілюстрацій, фотографій, графіків, картинок та іншого. Коли переглядаєш гарну книгу, виникає запитання: чому вона так легко гортається, приємна на дотик, а її образотворчо-текстові елементи співзвучно грають одну мелодію? Одна з відповідей на це питання така, що художник книги створив її як архітектонічний цілісний мистецький продукт, вміло поєднуючи конструкцію, технологію і художній образ, які, занурені у специфічну часопросторову структуру, взаємодоповнюючись, створюють невидиму сітку логічних раціональних значень, даючи читачеві змогу збагнути і розкрити її по-своєму. Якщо один з елементів творення книги буде хибним, то це відобразиться на цілісному сприйнятті та естетиці видання.

Книжкове видання нового часу пододало дистанцію поміж освіченою людиною і суспільством: з одного боку зачіпає інтимні, особисті почуття окремого читача, з іншого боку — є загальнодоступним. Доступність книги та її масове сприйняття є конкретними, спрямованими до одного суб'єкта, а, разом з тим, вона здатна об'єднувати ідеологічно, або ж, навпаки, протиставляти багатьох людей. Тому часто в історії людства забороняли книги небезпечні для тоталітарної влади. В теперішній час, володіючи нею, ми володіємо маленьким духовним світом. Все, що нам потрібно — вміти бачити, читати, аналізувати, міркувати, уявляти, відчувати та розуміти. Інтелектуальний високохудожній твір потребує відповідного підходу та естетичного осмислення, інакше, книгу можна було б використати як стільничку для нарізки ковбаси. Уявімо собі, яким бідним та безрадіним стало б життя без книги — якісного духовного продукту, до якого людина звертається всіма фібрами своєї душі та розуму. Без неї світ був би нецікавим і позбавляв би особистість можливості розвивати свою уяву, в якій постають картини, зарисовки, мрії, видіння — ніби кадри прочитаного літературного сюжету. Для мистця кожен рукопис є викликом для творчості: один підхід він застосує до книги, яка приносить користь, професійні навички, наприклад кухарської, науково-популярної, інший, більше креативний, незалежний — до поезії чи художньої прози. Якщо в

першому випадку йому треба притримуватися певних законів, то в другому — він вільний і може більше творчо передати своє сприйняття віршів, тексту.

Книга розгортає перед нами універсальні складові людської ноосфери існування держав, сили розуму і мислення, теологічні та філософські досягнення, технічні, медичні, культурні та інші творчі реалізації людини в океані століть. Вважаємо, що запропонований професійний підхід дасть змогу відродити мистецтво книги і поставити її на належний рівень серед інших напрямків образотворчого мистецтва. Адже всі вони групуються навколо книги, яка надає їм поштовх до інспірацій, роздумів, вдосконалення та розвитку. Якщо розглядатимемо видання у контексті визначених в статті критеріїв та підходів, а пропедевтика навчання знайде тут своє тверде підґрунтя, то мистецтво книги повністю проявить свою творчу силу, прагнучи досягнути завершальну архітектонічну духовну, інтелектуальну, змістовну і формальну цілісність.

1. Фаворский В. *Литературно-теоретическое наследие*. Редакторы Е. Мурина, Д. Чебанова. Москва: Советский художник, 1988. С. 276—286.
2. Гильденбранд А. *Проблема формы в изобразительном искусстве и собрание статей*. Перевод с немецкого Н. Розенфельда, В. Фаворского. Москва: Логос, 2011. 144 с.
3. Ляхов В. *Искусство книги*. Москва: Советский художник, 1978. С. 124—136.
4. Адамов Є. *Художественный образ книги*. Москва: Мир книги, 1993. 40 с.
5. Валуенко Б. *Архитектура книги*. Київ: Мистецтво, 1976. 210 с.
6. Запаско Я. *Українська рукописна книга. Пам'ятники книжкового мистецтва*. Львів: Світ, 1995. 480 с.
7. Лукавий Ф. Передумови становлення Мистецтва книги. *Тези доповідей науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і аспірантів 26 лютого — 1 березня 2019 р.* Львів: Українська академія друкарства, 2019. С. 82.
8. Лукавий Ф. Книга — творчий продукт. *Вісник книжкової палати*. 2002. № 4 (68). С. 4.
9. Rudenko O. *Mysleć książki. Filozofia twórczości Fedora Łukawego. Wokół zagadnień warsztatu artysty: malarza, rzeźbiarza, architekta*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021. T. 2. S. 373—390.
10. Вернадский В. Несколько слов о ноосфере. *Успехи современной биологии*. 1944. № 8 (2). С. 113—120.
11. Тейяр де Шарден П. *Феномен человека*. Перевод с французского Н. Садовского. Москва: Наука, 1987. 239 с.

12. Потебня А. *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с.
13. Успенский Б. *Поэтика композиции*. Москва: Искусство, 1970. С. 256.
14. Panofsky E. *Иконография і иконология. Studia z historii sztuki*. Opracował J. Białostocki. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1971. S. 11—32.
15. *Очерки эстетики и теории искусства XX века*. Ред. Н. Хренов, А. Мигунов. Москва: Канон+; РООИ Реабилитация, 2013. 448 с.

REFERENCES

- Favorsky, V., Rosenfeld, N., & Favorsky, V. (1988). *Literary and theoretical heritage* (Рр. 276—286). Moscow: Soviet artist [in Russian].
- Gildenbrand, A., Rosenfeld, N., & Favorsky, V. (2011). *The problem of form in fine arts and collection of articles*. Moscow: Logos [in Russian].
- Lyakhov, V. (1978). *Art of the book* (Рр. 124—136). Moscow: Soviet Artist [in Russian].
- Adamov, E. (1993). *Artistic image of the book*. Moscow: World of Books [in Russian].
- Valuenko, B. (1976). *Architecture of the book*. Kyiv: Art [in Ukrainian].
- Zapasko, J. (1995). *Ukrainian manuscript book. Monuments of book arts*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Lukavyj, F. (2019). Prerequisites for the formation of «The Art of the Book». *Abstracts of reports of the scientific and technical conference of faculty, researchers and graduate students February 26 — March 1, 2019* (Р. 82). Lviv: Ukrainian Academy of Printing [in Ukrainian].
- Lukavyj, F. (2002). The book is a creative product. *Bulletin of the Book Chamber*, 4 (68), 4 [in Ukrainian].
- Rudenko, O. (2021). Think with a book. The philosophy of the work of Fedor Lukawy. *Around the artist's workshop: painter, sculptor, architect* (Vol. 2, pp. 373—390). Torun: Scientific Publishing House of the Nicolaus Copernicus University [in Polish].
- Vernadsky, V. (1944). A few words about the noosphere. *Advances in Modern Biology*, 8 (2), 113—120 [in Russian].
- Teilhard de Chardin, P., & Sadovsky, N. (1987). *The phenomenon of man*. Moscow: Science [in Russian].
- Potebnya, A. (1990). *Theoretical poetics*. Moscow: Higher School [in Russian].
- Uspensky, B. (1970). *Poetics of composition*. Moscow: Art [in Russian].
- Panofsky, E., & Bialostocki, J. (Ed.). (1971). *Iconography and iconology. Studies in the history of art* (Рр. 11—32). Warszawa: State Publishing Institute [in Polish].
- (2013). Khrenov, N., & Migunov, A. (2 eds.). *Essays on aesthetics and art theory of the twentieth century*. Moscow: Canon+; ROOI Rehabilitation [in Russian].